

MARIA JAZOWSKA-GUMULSKA

REGIONALIZM — REGIONY — PODHALE

Materiały z sesji naukowej

(Zakopane 4—6 grudnia 1993 r.)

Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem wzbogaciło się o kolejny, niezwykle cenny architektonicznie oddział — willę „Kolibę”, budowaną jako pierwsza realizacja stylu zakopiańskiego wg projektu Stanisława Witkiewicza dla Zygmunta Gnatowskiego. Otwarcie uświetniła niezwykle interesująca sesja naukowa pod hasłem *Regionalizm — regiony — Podhale* w dniach 4—6 grudnia 1993 roku, na której wygłosili referaty etnologzy, historycy, literaturoznawcy, historycy sztuki, muzykolodzy.

Jerzy M. Roszkowski czuwający nad realizacją, przebiegiem i finalizacją sesji w postaci wydania obszernego tomu pokonferencyjnego, wygłosił interesujący referat pt. *Regionalizm — ale jaki?* Autora mniej interesował historyczny aspekt zjawiska, jakby z góry zakładając, że będzie on przedmiotem wielu innych wystąpień, więcej uwagi poświęcił natomiast krytycznemu oglądowi współczesnych aspektów regionalizmu, przestrzegając przed pustymi deklaracjami w kwestii pielęgnowania kultury lokalnej. Naturalnie już przez cały okres XX-lecia międzywojennego spory o niebezpieczeństwo separatyzmu było bardzo głośne, ale i obecnie, niejako w przesłaniu, Jerzy M. Roszkowski życzył regionalistom, by byli bardzo czujni i nie sprzeniewierali się deklaracji wyrażonej w „Karcie Regionalizmu Polskiego”.

Narodziny ruchu regionalnego na Podhalu, wraz z jego koneksjami pozytywnymi, zostały omówione w referacie Andrzeja Kudasika. Wspomnił on o towarzysztwach i związkach o charakterze regionalnym, o roli inteligencji podhalańskiej w kształtowaniu oblicza ruchu na Podhalu, a także znaczeniu Nowego Targu z wychodzącą tu *Gazetą Podhalańską* jako organem prasowym ruchu regionalnego na Podhalu.

Podobne zagadnienia stały się tematem wystąpienia Józefa Borzyszkowskiego omawiającego *Podstawy ideowe regionalizmu kaszubsko-pomorskiego i ich aktualność w dzisiejszej Polsce*. Autor odwołał się do historii ruchu na omawianym obszarze tylko w koniecznych dla zrozumienia tematu szczegółach, a skoncentrował się na problemach współczesnych. Dzisiejszy regionalizm przynosi bowiem nowe wyzwania, które pozwalają przezwyciężyć narosłe przez lata animozje i niestusne posądzenia o separatyzm, a niekiedy nawet nacjonalizm. Słuszne są konstatacje autora o konieczności stworzenia właściwie rozumianej demokracji, w której nadrzędną ideą będzie dobro wspólne, a jego częstkę utworzą społeczności regionalne dostrzeżone na nowo w państwie wolnościowym.

Na bliskość ideową ruchu regionalnego na Pomorzu i Podhalu zwrócił uwagę Cezary Obracht-Prondzyński, a wspólnych inspiracji dopatrywał się także w działalności Towarzystwa Młodokaszubów oraz wystąpieniach redakcyjnych na łamach *Gryfa*. Potrzeba badań porównawczych wydaje się uzasadniona w odniesieniu do regionalizmu kaszubsko-pomorskiego i podhalańskiego.

„Odkrycie” Zakopanego i Podhala dla kultury polskiej wiązało się w znacznej mierze z fascynacją budownictwem ludowym na tym obszarze. Zbigniew Moździerz omawiając styl zakopiański w architekturze zapoznał z osobliwościami budownictwa zakopiańskiego od wieku XVII. Wskazał na pierwotny charakter budownictwa poza centrum Zakopanego i na jego radykalną przemianę po „odkryciu” wsi przez dra Tytusa Chałubińskiego oraz zawiązaniu się Towarzystwa Tatrzańskiego. Śmiałe, konsekwentne plany Stanisława Witkiewicza realizowane od lat 90. zahamowały na pewien czas ekspansywny rozwój swoistej bezstylowości w budownictwie Zakopanego, ale nie zdołały jej wyeliminować całkowicie. Pozostały jednak z tego okresu, począwszy od klasycznej już dziś „Koliby” z lat 1892—93, Willi pod Jedłami z 1896—97 po schronisko im. Stanisława Staszica przy Morskim Oku (1907—1908) wg projektu Tadeusza Praussa — znakomite zabytki stylu zakopańskiego, który pretendował do miana narodowego stylu polskiego. Już jednak pierwsze lata nieobecności Witkiewicza w Zakopanem po 1908 roku ujawniły niemożność utrzymania jego idei, zbudowanej skądinąd na mocnych przesłankach. Nie pomijając także innych kierunków architektonicznych w budownictwie autor referatu skrzętnie odnotował obiekty stylu zakopiańskiego z lat 20. i 30. w różnych regionach kraju.

Współtworząc projekty architektoniczne w tym czasie co Stanisław Witkiewicz, ale po drugiej, południowej stronie Tatr, Dušan Jurkovič, realizował podobne założenia na Słowacji. Interesował się także słowacką ornamentyką ludową i projektował, co odnotował w swoim referacie Antoni Kroh.

Kilka referatów na sesji poświęcono inspiracjom artystycznym przyrody i kultury Tatr i Podhala na różne dziedziny sztuki. Władysław Malinowski przedstawił ten temat w muzyce, wymieniając dzieła Zygmunta Noskowskiego, Ignacego J. Paderewskiego, które były jednak dalekimi odgłosami echa gór. Dopiero w I Obrazie *Harnasi* Karola Szymanowskiego można usłyszeć Tatry *po raz pierwszy prawdziwie umuzycznione*. Tradycję tę kontynuują współcześnie: Wojciech Kilar i Mikołaj Górecki. Autor nadmienił tylko o folklorze muzycznym Podhala, który z kolei w swoim referacie rozwinął Jan Karpień Bułeczka rozumiejąc bardzo szeroko góralskie muzykowanie, obejmujące całe Karpaty.

Historycy literatury reprezentujący środowisko wrocławskie wygłosili na sesji kilka cennych referatów. Jacek Kolbuszewski przedstawiając *Literackie oblicza regionalizmu* przedstawił obecność terminu w literaturoznawstwie i wskazał na jego nieobecność w pracach historycznoliterackich. Wskazał na mylące utożsamianie go z prowincjonalizmem. By uniknąć najczęściej nieuzasadnionych zarzutów stawianych ruchowi podkreślił, iż region winien być postrzegany poprzez jego integracyjne działanie wobec państwa. Brak solidnych opracowań z dziedziny regionalizmu zdaniem tego historyka literatury ma wpływ na słabo sprecyzowane we współczesnej kulturze literackiej terminy: regionalizm, regionalizm literacki, literatura regionalna. Zasygnalizowane w wystąpieniu erudycyjne spojrzenie na literackie oblicza regionalizmu wskazuje na konieczność obecności tej problematyki w planie całościowych badań nad kulturą literacką i dziejami literatury.

Niewątpliwego wpływu Kazimierza Przerwy Tetmajera na kształt regionalizmu podhalańskiego nikt obecnie nie kwestionuje. Stanowisko autora *Legendy Tatr*, wy-

rażone zwłaszcza w jego *Notatkach literackich* z 1916 r., w których zaprezentował koncepcję *Szkoły Tatrz*, zostało przedstawione przez Ewę Słokę.

Jolanta Ługowska poddała szczegółowej analizie *Listy Hanusi* Kazimierza Tetmajera, dokonując ich interpretacji literaturoznawczej i kulturowej. Dostrzegła wyjątkowość i artystyczne bogactwo tego cyklu wierszy wartego wnikliwej refleksji badawczej, która odwołuje się zarówno do całokształtu twórczości Tetmajera, jak również uwzględniła kontekst kultury ludowej.

Kolejny temat literacki zaprezentowała Pola Kuleczka w referacie *Regionalistyczne spojrzenie na Tatry i Podhale w czasopiśmie dla dzieci 1918—1939*. Autorka dokonała żmudnej, acz owocnej kweryndy czasopiśmi dla dzieci w okresie XX-lecia międzywojennego, która potwierdziła obecność tematyki regionalnej w piśmie, skierowanych do tej kategorii odbiorców. W konkluzji nadmieniła, że właśnie literatura dla dzieci i młodzieży przyczyniła się w dużej mierze do pogłębienia związków licznego grona jej odbiorców z Tatrami i Podhalem, wyzwalając pasje turystyczno-krajoznawcze.

Prasie lokalnej, ukazującej się w Zakopanem od początków jej istnienia, a więc od 1891 roku aż po czasy współczesne, poświęcił swój referat Maciej Pinkwart. Interesująco przedstawił jej uwarunkowania wpływające często na jej zawartość.

Socjologiczno-ontologiczna interpretacja terminów związanych z wieloznacznością określenia: pogranicze, zaprezentowana w referacie Marii Dąbrowskiej-Partyki okazała się bardzo pomocna we właściwym rozumieniu kilku referatów poświęconych problemom Orawy, Spisza i ziemi czadeckiej. Henrykowi Rucińskiemu, badającemu związki spisko-orawsko-podhalańskie przyświecał wzniosły cel — pogłębienie ich dla przyszłości. Jego wystąpienie korespondowało z referatem Tadeusza Trajdosa, który w wielu cennych rozprawach, rzetelnie udokumentowanych, występuje jako rzecznik polskich mniejszości narodowych na terenie Słowacji. Podobne stanowisko zaprezentował i na tejże konferencji, apelując o żywszą działalność kulturalną i polityczną ze strony polskiej na tych terenach Słowacji, gdzie utrzymuje się granica gwar polskich, w celu ożywienia świadomości narodowej.

Do narodowościowych problemów odwołał uczestników sesji Jerzy M. Roszkowski w referacie *Spółczesność polskie wobec Spisza, Orawy i Czadeckiego 1851—1904*. Wykorzystał w swoim wystąpieniu liczne materiały źródłowe, rozprawy etnograficzne, relacje z podróży, studia literackie oraz polemiki w prasie XIX i początków XX wieku, potwierdzając obecność w nich problematyki badawczej. Kwerynda prasy potwierdziła, że w kwestii budzenia świadomości wśród Polaków zamieszkujących te ziemie włączyła się grupa działaczy spisko-orawskich, współpracująca od 1913 roku z *Gazetą Podhalańską*.

W kręgu tej samej tematyki pozostaje referat Czesława Robotyckiego *Retoryka tekstu regionalistycznego*, będący polemiką z wygłoszonym wcześniej i opublikowanym tekstem Tadeusza Trajdosa *Parafia katolicka w Orawce w XVII wieku*. Czesław Robotycki z perspektywy antropologii kognitywnej, etnolingwistyki i językoznawstwa wyróżnił opozycje „swoi” i „obcy” w tekście Tadeusza Trajdosa, wskazując że komentarz i interpretacja autora są apologią pierwszego członu tej opozycji, chociaż zdaniem autora referatu za tą stronniczą interpretacją nie przemawiają teksty źródłowe. A to już zarzut poważny. Toteż Tadeusz Trajdos zamieścił ripostę w anekcie zamykającym tom z omawianej sesji. Odpowiedź jest wyważona w argumentach i przekonuje o solidności badacza wobec wykorzystywanych przezeń dokumentów i obiektywnej ich interpretacji.

Z wielkim zaangażowaniem przygotował swój referat nieżyjący już Adam Palmrich — porucznik AK (pseud. „Orwid”), komendant zakopiańskiej placówki „Żu-

raw”. Poświęcił go sprawie „Goralenvolku”, przypominając ludzi związanych z kolaboracją oraz stanowisko licznych patriotów lokalnych. Chociaż w obiegowych często sądach przypisywano regionalizmowi winę za niemiecko-góralską kolaborację, szczególnie tej akcji przedstawione w referacie dowodzą, że nie mają one żadnych z nim związków.

W anekcie tomu umieszczono także *Pismo pracowników Muzeum Tatrzańskiego do redakcji „Relaxu”* (czasopisma polonijnego wychodzącego w Chicago). Na łamach tegoż czasopisma ukazał się wywiad z Józefem Krzeptowskim-Jasinkiem, który usprawiedliwiał kolaboracyjną działalność na Podhalu w czasach okupacji hitlerowskiej i niesłusznie podważał autorytet byłego dyrektora Muzeum Tatrzańskiego Juliusza Zborowskiego. Pracownicy Muzeum przytoczyli w tekście *Pisma...* wypowiedź Juliusza Zborowskiego, napisaną na marginesie przygotowywanej przez Sylwestra Leczykiewicza książki *Konfederacja Tatrzańska* (Warszawa 1969), która wyjaśnia poglądy Juliusza Zborowskiego i naświetla mechanizm zdrady.

Zaprezentowany tom pokonferencyjny zamykają indeksy: nazwisk i nazw geograficznych, pozwalające na wykorzystanie opracowania do dalszych badań naukowych. Wkomponowane w tekst, starannie wykonane ilustracje, będące w większości własnością Muzeum Tatrzańskiego, wzbogacają stronę wizualną i estetyczną tomu.